

Tomasz Dreikopel

University of Warmia and Mazury in Olsztyn. Institute of Philosophy. Poland
e-mail: tomasz.dreikopel@uwm.edu.pl
ORCID ID: 0000-0001-7529-3037

S

zymon Musaeus's speech on the occasion of the introduction of Matthias Breu to the position of the rector of the Toruń Gymnasium in 1568 from the collection of the Provincial Public Library – the Copernicus Library in Toruń

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2025.006>

The text is available under a Creative Commons Attribution-No Derivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

Received: 8 VIII 2025

Accepted: 3 IX 2025

Tomasz Dreikopel, PhD, works as an assistant professor at the Institute of Philosophy of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn. In 1999 he received his master's degree at the Faculty of Humanities of the Nicolaus Copernicus University in Toruń, and in 2008 he received his doctorate at the Faculty of Philology of the same university. His research interests concern, among others, ancient philosophy and its broadly understood reception, especially in academic gymnasiums in Gdańsk and Toruń at the turn of the 16th and 17th centuries. He is the author of several dozen publications, published, among others, in "Nowy Filomata", "Rocznik Toruński", "Szkice Humanistyczne", "Folia Toruniensia", "Humanities and Natural Sciences" and in several collective monographs. Recent publications by this author include: (2021). The world's first Latin translation of Pseudo-Aristotle *Peri ton areton kai kakion* by Szymon Grynaeus, a professor at the University of Basel, from the collection of the Copernican Library in Toruń. *Folia Toruniensia*, 21, 185–201. <https://doi.org/10.12775/FT.2021.009>; (2022). Characterization of anger as human passion in Aristotle of Stagira. In W. Ślusarczyk, G. Frischke (eds.), *Bile – anger – fury. Medical and cultural aspects throughout history*. Episteme Publishing House, 29–38; (2022). Remarks on Greed (aneleutheria, illiberalitas) as a moral defect in Francis Tidicaeus's *Aristotelis de virtutibus libellus*. *Folia Toruniensia*, 22, 113–126. <https://doi.org/10.12775/FT.2022.006>; (2024). Łukasz Schubbe's *Carmen de nova constitutione Gymnasii Thoruniensis* from

1568 in the collection of the Voivodeship Public Library – Copernicus Library in Toruń. *Folia Toruniensia*, 24, 153–174. <https://doi.org/10.12775/FT.2024.007>.

K

Keywords: Szymon Musaeus; Matthias Breu; Toruń Gymnasium; Provincial Public Library – the Copernicus Library in Toruń

A

Abstract: The study includes an introduction, explanations, transliteration of the Latin text and the first full translation of the speech delivered on 8 March 1568 by Pastor Szymon Musaeus, Doctor of Theology, Honorary Professor at the Toruń Gymnasium and then head of the local Protestant clergy, on the occasion of the induction of magister Matthias Breu, to the position of the rector. Musaeus's speech remains a valuable historical source that shows the backstage of the establishment of the Gymnasium in Toruń.

At the beginning of announced in print in 1568 in the Gdańsk publishing house of Jakub Rhode *Novae scholae T[h]orun[i]ensis ratio doctrinae et disciplinae* (hereinafter: *Ratio*, 1568)¹ there is, among others, a speech on the occasion of the induction of magister Matthias Breu, as the rector of the Toruń Gymnasium on 8 March that year (Dreikopel, 2015, 60), which was delivered by pastor Szymon Musaeus, the then head of the Protestant clergy in Toruń (*Ratio*, f. A[4]-[B3]). Although this speech must be classified as a typical occasional speech of negligible literary value, it is a valuable historical source that reveals to the reader the backstage of the organizational and programmatic reform of both municipal schools carried out in Toruń at that time, and at the same time the reasons for their transformation into a gymnasium. The fact that the text I am interested in in this study can be treated as a fully reliable testimony is largely determined by its author, the aforementioned Szymon Musaeus, a doctor of theology at the University of Wittenberg, who, after arriving in Toruń in 1567, regardless of his strictly clergy function, was entrusted by the City Council with the position of school administrator as a provisional (*iudimoderator*) together with the duties of an honorary professor (Tync, 1928, 29, 61, 63, 66-69). It is difficult to suppose that Musaeus, as a representative of the clergy and a person directly responsible for the day-to-day functioning of the school, did not have an influence on the model of teaching, religious formation and upbringing outlined a few months later in the gymnasium laws. His speech proves that at the time when he was temporarily at the head of the school, he noticed the threats that were a consequence of the broadly understood lack of its organizational stability and the related decrease in the number of students. He was aware of the need to carry out a curriculum reform, which would ultimately result in raising the level of teaching and the rank of the school. It should also be emphasised that the very origin of the speech was a consequence of the task that

¹ The print is in the collection of the Provincial Public Library – the Copernicus Library in Toruń (signature 102799).

Musaeus received from the City Council, i.e. to conduct a solemn induction of his successor as the rector of the school on 8 March 1568. In this context, it must be somewhat surprising that taking into account the author's undoubtedly thorough education, it is difficult to consider his speech as proof of his oratorical prowess or humanistic erudition. Although in his speech Musaeus refers several times to the *Scripture*, even such references are usually paraphrased and give the impression that the Protestant minister and doctor of theology is either quoting biblical texts from memory quite freely, or deliberately trying to change their original wording to fit his argument. The original text also reveals the author's tendency to construct repeatedly complex sentences and, in many places, a nonchalant approach to a number of rules applicable in Latin syntax. I mention these reservations so that the reader is aware that the translation presented below required the translator to apply a far-reaching *licentia translatoris*. Moreover, taking into account the importance of Musaeus's speech as a source material, I include a transliteration of the Latin original in which I have standardised spelling and punctuation, made quite obvious additions and solved the abbreviations used by the author.

Oratio habita a Simone Musaeo, sacrae theologiae doctore, in introductione ludimoderatoris in schola T[h]oruniensi, [die] 8. [mensis] Martii anno 1568

(f. [A4]) Tanta est scholarum recte constituarum dignitas, utilitas et necessitas, ut haud immerito dici quaeant similes esse fonticulo mananti tribus vere aureis rivulis in civitates easq[ue] largissime riganti, ut instar Paradysi perpetuo florent, in omnis generis statibus felicissime crescent et augescant. Primus rivulus sese exonerat in templa et suppeditat doctos, sanctos et fidos ministros Ecclesiae, qui errantibus regiam viam ad Deum et vitam aeternam monstrant et animas ho[m]i[nu]m saluifica veritate pascunt, et ab infernali veneno Sathanici mendacii liberant. Secundus rivulus defluit in curias et p[rae]bet sapientes ac iustos gubernatores, qui corporalis vitae ac humanae societatis tranquillitatem, honestam pacem et disciplinam muniunt ac tuentur contra homicidia Sathanae et t[a]etras confusiones. Tertius rivulus labitur in privatas domos et ornat oeconomias modestis et industriis civibus. Horum ingentium bonorum sparguntur semina et iaciuntur fundamenta in particularib[us] scholis, si recte constituu[n]tur ita, ^(k. B[1]) ut non incommode retuleris huc dictum 46. *Psalmi*: „Rivi fluminis laetificabunt civitatem Dei.” Quemadmodum econtra necesse est civitates decrescere et tandem penitus concidere obstructis aut turbatis hisce scholastici fontis scaturiginibus et canalibus. Templa enim occupantur ab indoctis et impiis doctoribus, qui anima[li]bus caelestem veritatem sitientibus lethalia Sathanae venena propinant easq[ue] misere aeterna salute spoliunt et a Deo avellunt. Curiae administrantur a stultis et tyrannicis magistratibus, qui res publicas sua stoliditate, crudelitate vel anarchia

evertu[n]t et pessundant. Deniq[ue] privatae aedes implentur turpibus, indomitis et seditiosis civibus, qui nulla legum vincula patiuntur, sed effrenes in scelera ruunt.

Si igitur laude et mercede dignissimi sunt architecti, qui limpidos et largos fontes terra effodiunt, educunt et custodiunt, unde tota civitas aquam ad potum, lotionem et alios usus hauriat, quanto praeclarius merentur de civitate magistratus, qui scholarum recte co[n]stituendarum seriam curam suscipiunt? Hoc enim vere iuxta dictum Prophetæ Esaiae 49. instar benignae nutricis Ecclesiae alendae mamillas lacte turgidas porrigere et praecipuos nervos rei pub[licae] corroborare et posteritati consulere. Id officium amplissimus et prudentissimus Senatus noster quoque perpendit ideoq[ue] statim ex eo tempore, quo schola haec rectore orbata non sine gravi iuventutis iactura vacare coepit, nunq[uam] destitit sollicitate vigilare et laborare de alio idoneo et fido ludimoderatore subrogando, donec tandem hunc D[omnium] Matthiam Breu, virum doctum et modestum, artium et philosophiae magistrum, divina providentia nobis oblatum, ad scholasticam gubernationem legitime huc vocavit et confirmavit; quem supervacaneum esse arbitrator vobis prolixius commendare, utpote qui sine dubio ipse se Melius praeclaris factis commendabit et abunde respondebit honorificis illis bonorum testimoniis, qui ei laudem puritatis in caelesti doctrina, eximiae modestiae in moribus, eruditionis et dexteritatis in docenda iuventute et regenda schola tribuunt.

Quod igitur faustum ac felix sit huic scholae, publica Senatus au[c]toritate, Te magistrum Matthiam Breu designo rectorem et gubernatorem utriusque scholae, superioris et inferioris in veteri urbe, et Tibi collegas omnes una cum toto scholasticorum grege subicio et Tuæ fidei committo, ea ratione, ut ad praescriptum huius formae, quam gravi deliberatione compositam et ex multis aliis probatissimis congestam Tibi trado, tota[m] administrationem scholae huius dirigas, collegarum operas vigilanter inspicias, cessantibus sis severus monitor, sedulis autem et facientibus suum officium fidus et benevolus auxiliator, Denique concordiae mutuo fovendae diligens custos. Iuventutem autem ^(k. B2) hanc, quam universa civitas Tuæ fidei credit et tamq[uam] commune seminarium plantandum et pretiosissimum pignus custodiendum apud Te deponit, non aliter atque communis parens proprios et germanos liberos complectaris, omnes vires ac dotes ingenii in eam excolendam bonis moribus et artibus extendas. Denique, ut instar sapientis et fidelis architecti, hunc scholasticum fonticulum ita aedifices et custodias, ut iuxta memoratam supra similitudinem largissime fluat in templa civitatis sanis et orthodoxis ministris Ecclesiae, iustis et sapientibus gubernatoribus in curiam et honestis civibus in privatas domos. Sis perpetuo memor severissimae commonefactionis Filii Dei Matth[aei] 18., ubi arreptum puerum sistit in medium omnibus parentibus, praeceptoribus et senibus au[c]toritate praeditis, inquires: „Amen dico vobis, qui unum ex hisce minimis recipit in nomine meo, me ipsum recipit. Qui vero unum ex minimis hisce, in me credentibus et baptisatis, offendit, huic satius esset appensa mola in profundissimo mari submergi.” Hic diserte audis Filium Dei tam arcto foedere Baptismi huic coetui scholastio coniunctum esse, ut palam affirmet sibi ipsi praestari, quidquid boni vel mali huic gregi exhibueris,

ipsumq[ue] fore vel remuneratorem Tuorum benefactorum, vel vindicem malefactorum. Nihil igitur dubites, quin omnium catorthomatu[m], quae isti pueri tuo ductu et institutione per omnem vitam sunt edituri, praemia una cum ipsis percepturus; sicut econtra quoque luiturus poenas omnium scelerum, quae tua culpa per omnem vitam perpetrabunt et pestes vitae humanae existent. Porro, cum et *Sacra Scriptura*, et manifesta experientia testetur etiam in pueris originali lapsu naturam ita esse corruptam, ut nudis monitis nequaquam obtemperet, nisi accedat debita et moderata castigatio, teste Salom[one] *Proverbiorum* vigesimo secundo: „Stultitia haeret in corde pueri, sed virga longe abiget eam.” Trado igitur Tibi virgam tamquam ab ipso Spiritu Sancto consecratam in salutare antidotum contra iuvenilem stultitiam et temeritatem, ut ea ad castigationem utaris tali moderatione, ut utrumq[ue] crimen tam anarchiae et indulgentiae, quam furiosae et carnificinae crudelitatis effugas.

Moneo etiam Vos, Collegae, ut huic Magistro Matthiae, propter legitimam eius vocationem, qua Vobis ab inclito Senatu praefectum videtis, debitum honorem et ob[o]dientiam exhibeatis et suadentem in scholastica hac officina strenue et fideliter singuli in vestro loco et statione iuvetis, et sciatis eadem Vobis a Deo vel praemia industriae, vel supplicia ignaviae expectanda esse, quae supra citato dicto Filius Dei Matthaei 18. promisit et minatus est.

Postremo hortor Vos, Adulescentes, ut hunc magistrum ^(k. [B3]) Matthiam, divina providentia et publica au[c]toritate Vobis praedestinatum et destinatum rectorem, ceu communem parentem colatis, dicta et monita, quae Deus per os eius sonabit, attentis auribus et mentibus excipiat et ob[o]dienter exequamini, certo Vobis persuadentes nullam esse compendiosiore[m] viam ad benedictionem Domini, ad eruditionem, honores et omnis generis felicitatem consequendam quam timorem Domini, ob[o]dientiam erga parentes et praeceptores et diligentiam in discendo. Nolite ignavo otio consumere florem vernantis aetatis et tempus vere aureum negligere, cuius iactura irrecuperabilis est et semper comitem trahit secum tristem paenitentiam, sicut Salom[on] *Proverb[orum]* 5. graviter monet, inquires: „Ne des [...] annos tuos crudeli”, ne postea in novissimo tuo rugias et gemebundus dicas: Ah, miser ego, quare odivi castigationem et cor meum execratum est in crepationem. Et non acquievi voci monentium me et docentibus me non accommodavi aure[m] meam. Iuste igitur nunc plector et sum publicum spectaculum aliis.

Te, Filii Dei, Iesu Christe, qui teste 8. *Psalmo* decrevist ex ore infantium et lactentium perficere laudem tuam et in adulescentia Tua conferendo cum doctoribus Ierosolimitanis testatus es te gaudere piis scholasticorum congressibus et exercitiis, toto pectore implere, ut clementer huic scholae nostrae benedicas, Spiritu Sancto regas in ea docents et discentes, arcede insidias Daemonum, disipes sacrilegas impiorum scholas ad delendam sacrosanctum nomen Tuum et ad t[a]etras Antichristi idolomaniarum stabiliendas comparatas et subornatas, flectas Magistratus nostril pectora ad liberalem nutritionem et defensionem scholae, excites tenerae huius iuventutis mentes, ut instar sedularum et industriarum apicularum

indefesso studio laborent in praesenti flore aetatis et saluberrimum mel saluificae veritatis, artium et linguarum utilium et necessariarum ad vitam et morum sanctissimorum conficiant, et salutaria organa ad propagandam gloria[m] Dei exista[n]t, et cum eo vivant in aeternum.

Speech on the occasion of the introduction of [Magister Matthias Breu] to the position of administrator² of the Toruń school, delivered by Szymon Musaeus, Doctor of Sacred Theology, on 8 March 1568

(f. [A4]) Schools properly organized are of such great importance, [so great is their] usefulness, and also the legitimacy [of their existence], that it may be rightly said that they become like a spring. Its three nearly gold-bearing streams flow into the cities and irrigate them the most abundantly so that they may flourish in a likeness of Paradise and most successfully grow in strength and progress under all kinds of circumstances. The first stream flows into the temples, giving support to the scholars, venerable and devoted servants of the Church. It is they who show the stray the right way to God and eternal life, feed human souls with the truth that offers salvation and free them from the hellish poison of Satan's lie. The second stream is directed to the places of power, providing wise and law-abiding rulers. These, in turn, strengthen and provide the human community in the mortal life with security, righteous peace and order, which are in contrast to Satan's offences and [his] wickedness that causes confusion. A third stream penetrates into private homes, furnishing [their] homesteads with modest and hardworking citizens. The seeds of these innumerable goods are sown and their foundations laid in particular schools³, if they are organized in such a way (f. B[1]) that you may rightfully recall the phrase from z 46. *Psalm*: "The streams of the river will make the city of God fertile [...]"⁴. But when the opposite is happening, it is inevitable that the cities will be weakened, and finally completely destroyed, if these streams and tributaries of the source of science are disturbed or closed. The temples are taken over by uneducated and impious pseudo-scholars, who provide Satan's poisons to those who thirst for God's truth, wickedly deprive them of eternal happiness and draw them away from God. The places of power are governed by dull and heartless

² The Latin term *ludimoderator*, meaning *administrator* or *headmaster of a school*, apart from the title, appears only once more in Musaeus's speech (f. B[1]). However, there is no doubt that magister Matthias Breu was appointed to the position of the rector of the Toruń school.

³ The term *schola particularis* was then used to describe a secondary school of which task was to prepare young people for university studies. In this context, the term was synonymous with *gymnasium*.

⁴ Cf. *Book of Psalms* 46, 5.

officials, who, through their stupidity, cruelty or tendency to introduce anarchy, turn the cities upside down, leading [them] to destruction. Private homes, on the other hand, are filled with indecent, unbridled, and rebellious citizens who do not accept any dictates of the law and unrestrainedly rush towards wickedness.

If, then, the builders who drill and bring out clean and abundant springs from the ground, and secure them so that the whole city may draw water from them for drinking, hygiene, and other uses, deserve the greatest praise and reward, how much more excellent for the city are those rulers who show due care for the proper organization of schools? It is the case that, according to the words of the prophet Isaiah in chapter 49 [of his book], following the example of the Church as the provider, whose duty it is to provide food in abundance, by giving breasts swollen with milk, the individual pillars of the state are strengthened and care for future generations is shown⁵. This kind of commitment is also borne in mind by our most excellent and prudent City Council. Therefore, from the moment when this school, deprived of a rector, became half-empty due to the severe loss of young people, exceptional care and zealous efforts were not abandoned in any way to elect a suitable and dedicated [to the school] administrator. Finally, this here honourable Matthias Breu, a learned and noble man, a master of arts and philosophy, was invited to manage the school and approved, according to the custom, to hold that position. I believe that there is no need to introduce him to you at length, for he will undoubtedly recommend himself much better in the future by his outstanding achievements and will fully confirm the laudatory opinions of respectable [persons] who emphasize his merits in keeping God's teaching pure, exceptional modesty in morals, erudition and integrity in educating young people and directing schools.

Therefore, bearing in mind the prosperity and happiness of this school, on the basis of the officially expressed position of the City Council, I appoint you, magister Matthias Breu, as the rector and administrator of both schools, the higher and the lower in the Old Town⁶. I entrust to your care all the coworkers and the entire congregation of disciples. I also provide you with the [specific] instructions in the form in which they have been written down after [their] careful consideration and after drawing on many other most respected [school ordinances]⁷. On this basis, run the entire administration of this school, keep a close eye on the achievements of your coworkers, be the one who severely admonishes the sluggish, and loyally and kindly offers support to the industrious and fulfilling their duties; be a zealous guardian of mutual harmony. As for these young people, ^(f. B2) who the whole community entrusts to your care, entrusting them to you like

⁵ Cf. *The Book of Isaiah* 49, 23.

⁶ The higher school had its seat at the Church of the Virgin Mary, and the lower one at the Church of St. John. Cf. Dreikopel, 2015, 60.

⁷ We are talking about *Constitutio Scholae T[h]oruniensis (Ratio*, f. [B4]-[E4]), which describes the principles of religious education, the curriculum and the rules of order in force in the gymnasium (Dreikopel, 2015, 59-67; 2016, 63-70; 2024, 161).

a shared nursery of trees to be planted, and the most precious object to be guarded, then like a shared parent, you take your own children in your arms. So devote all your strength and abilities to educate [these young people] in good manners and skills. Finally, in the manner of a wise and reliable creator, build and secure this gushing fountain in the school, so that, according to the comparison cited above, it may flow as abundantly as possible into the temples through the prudent and orthodox servants of the Church, into the places of authority through the righteous and wise rulers, and into [their] own homes through the noble citizens. Always remember the most important admonition of the Son of God in Chapter 18 [of the Gospel according to St.] *Matthew*, as he took the child in his arms, he stood in the midst of all those who were respected—parents, scribes, and elders—saying: “I say unto you, that it shall come to pass that he that receives one of the little ones [children] in my name receives me himself. But he who harms one of the little ones [children] who believe in me and the baptized, it would be better to hang a millstone around his neck and drown in the deepest abyss of the sea.”⁸ In this statement you hear clearly that the Son of God has joined himself with this disciple congregation by such a strong covenant of Baptism that he publicly declares that he places them above himself. What, then, good or evil, you do to this crowd, he will personally be the one who will either reward your favours or punish you for your evil deeds. So have no doubt that for all the virtuous deeds that these children are able to perform throughout their lives thanks to your care and teaching, you will receive a reward together with them. Similarly, in the opposite [case], you will be punished for all the wickedness they commit in your entire life, if they prove to be a stain to mankind. Moreover, as evidenced by both *Scripture*, as well as the obvious experience, even in the case of children, because of the sin that results from the fact of birth, the nature is so corrupt that it never obeys only admonitions, unless accompanied by a proper and well [fitting] punishment. This is confirmed by Solomon in 22 [chapter of the *Book of*] *Proverbs*: “Stupidity is stored in a boy’s heart, but the rod will drive it far away.”⁹ Thus I give you a rod, sanctified by the Holy Spirit himself, as a salutary remedy for youthful foolishness and imprudence. Use it to administer punishment with such restraint as to avoid the mistakes that result equally from disobedience and indulgence as from senseless and murderous cruelty.

I also appeal to you, teachers, to show due respect and obedience to this magister Matthias, bearing in mind his full-fledged appointment to the position by virtue of which he became your superior by the decision of the respectable City Council; that each of you, according to your function and as far as possible, offer zeal and devotion to support the one who is toiling in this school work. Know, too, that you must expect from God the same reward for diligence or punishment for

⁸ Cf. *Matthew* 18, 5-6.

⁹ Cf. *Book of Proverbs* 22, 15.

idleness as the Son of God foretold and promised in the above passage of 18. [*The Gospel according to St.] Matthew.*

Finally, I urge you, young men, to respect this magister^(f. [B3]) Matthias, who, thanks to God's providence and the consent of the authorities [of the city], was anointed and appointed to the position of the rector, like a shared father. Listen carefully and consider the words and admonitions that God speaks through his mouth, and obey them. Be assured that there is no shorter way to receive God's blessing, to get an education, to have honours, and prosperity of all kinds, than to fear God, to obey your parents and teachers, and to be diligent in your studies. Do not desire to weaken the splendour of youthful age by idle inaction, and neglect the almost golden-bearing time, the loss of which is irreparable and always associated with bitter regret. This is what Solomon admonishes in 5 [chapter of *The Book of Proverbs*, saying: "Do not give [...] thy years to the cruel"¹⁰, so that later at the [very] end you do not wail and complain [in this way]: O wretched me, why do I not endure a reprimand, and my heart hates admonitions? Why did I not trust those who paid attention to me and did not listen to those who taught me? Righteous, therefore, I now bear the punishment, [exposed] to public view for others.

Jesus Christ, Son of God, you, as confirmed by *Psalms* 8.¹¹, have determined that through the mouth of little children and infants your glory may be fulfilled, and in your youth facing the scholars [in writing] in Jerusalem¹² have proved that you take joy in the noble skirmishes and exercises of the pupils, I beseech thee with all my heart to graciously bestow a blessing upon our school. By the power of the Holy Ghost, guide its teachers and students; keep [them] away from the snares of the devil; raze to the ground the wicked schools of the heathens, which have been prepared and organized [in such a way] as to destroy your holy name and to strengthen the wickedness and follies of the Antichrist; move the hearts of the councillors of our city, so that they may [surround the school] with noble care and protection; stir up the [still] immature minds of these young people, so that, like the industrious and energetic bees, they may devote themselves with untiring zeal to the work at the best of times, producing the healthiest honey of healing truth, the skills and languages which are necessary and even required for life, [as well as the honey] of the noblest morals. May they prove to be useful tools for expanding your glory, and may they focus on this in their own lives forever.

¹⁰ Cf. *Book of Proverbs* 5,9.

¹¹ Cf. *Book of Psalms* 8,3.

¹² Cf. *Luke* 2, 41-50.

ORATIO HABITA A SI-
mone Musæo, sacrae Theologiæ
Doctore, in introductione Ludimodera-
toris in Schola Toruniensi, 8.
Martyj, Anno 1568.

Tanta est Scholarum rectè consti-
tutarum dignitas, utilitas & necessitas, ut haud
immeritò dici queant similes esse fonticulo mananti tri-
bus verè aureis riuulis in ciuitates, easq̃ largissimè ri-
ganti, ut instar Paradysi perpetuò floreat, in omnis ge-
neris statibus felicissimè crescant et augeant. Primus
riuulus sese exonerat in templa, & suppeditat doctos,
sanctos & fidos ministros Ecclesiæ, qui errantibus re-
giam viam ad Deum & vitam æternam monstrant, &
animas hoim saluifica veritate pascunt, & ab infernali
veneno Sathanici mendacij liberant. Secundus riuulus
defluit in Curias, & p̃bet sapientes ac iustos gubernato-
res, qui corporalis vitæ ac humanæ societatis tranquill-
tatem, honestam pacem & disciplinam muniunt ac tu-
entur, contra homicidia Sathanæ & tetras confusiões.
Tertius riuulus labitur in priuatas domus, et ornat Oe-
conomias modestis & industrijs ciuibus. Horum ingena-
tium bonorum sparguntur semina, & iaciuntur funda-
menta in particularib⁹ scholis, si rectè constituuntur, ita,

vi

Figure 1. The first page of *Oratio in introductione Ludimoderatoris in Schola Toruniensis* by Szymon Musaeus from 1568

Source: Provincial Public Library – the Copernicus Library in Toruń, signature 102799.

References

- Breu, M. (1568). *Novae scholae T[h]orun[ij]ensis ratio doctrinae et disciplinae*. Ex-cudebat Iacobus Rhodus.
- Dreikopel, T. (2015). The acts of Toruń Gymnasium from 1568 (part I – education and curriculum). Translated from Latin. *Folia Toruniensia*, 15, 59–67.
- Dreikopel, T. (2016). The legislation of the Toruń Gymnasium of 1568 (part II – internal regulations): the translation from Latin, *Folia Toruniensia*, 16, 63–70.
- Dreikopel, T. (2024). Łukasz Schubbe's "Carmen de nova constitutione Gymnasii Thoruniensis" from 1568 in the collection of the Provincial Public Library – the Copernicus Library in Toruń, *Folia Toruniensia*, 24, 153–174.
- The Holy Scriptures of the Old and New Testaments*. (2011). St. Paul's Society.
- Tync, S. (1928). *History of the Toruń Gymnasium (1568–1793)*. Vol. 1. Scientific Society in Toruń.

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie. Instytut Filozofii. Polska
e-mail: tomasz.dreikopel@uwm.edu.pl
ORCID ID: 0000-0001-7529-3037

Mowa Szymona Musaeusa z okazji introdukcji Macieja Breua na stanowisko rektora Gimnazjum Toruńskiego z 1568 r. ze zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu

DOL: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2025.006>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Received: 8 VIII 2025

Accepted: 3 IX 2025

Dr Tomasz Dreikopel pracuje na stanowisku adiunkta dydaktycznego w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. W 1999 r. uzyskał magisterium na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, a w roku 2008 doktorat na Wydziale Filologicznym tamtejszego uniwersytetu. Jego zainteresowania badawcze dotyczą m.in. filozofii starożytnej oraz jej szeroko pojętej recepcji, zwłaszcza w gimnazjach akademickich Gdańska i Torunia na przełomie XVI i XVII w. Jest autorem kilkudziesięciu publikacji, zamieszczonych m.in. na łamach „Nowego Filomaty”, „Rocznika Toruńskiego”, „Szkiców Humanistycznych”, „Folia Toruniensia”, „Humanistyki i Przyrodoznawstwa” oraz w kilkunastu monografiach zbiorowych. Z ostatnich publikacji tego autora należy wymienić: (2021). Pierwszy na świecie łaciński przekład rozprawki Pseudo-Arystotelesa *Peri ton areton kai kakion* Szymona Grynaeusa, profesora Uniwersytetu w Bazylei, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu. *Folia Toruniensia*, 21, 185–201. <https://doi.org/10.12775/FT.2021.009>; (2022). Charakterystyka gniewu jako ludzkiej namiętności u Arystotelesa ze Stagiry. W W. Ślusarczyk, G. Frischke (Red.), *Żółć – gniew – furia. Medyczne i kulturowe aspekty na przestrzeni dziejów*. Wydawnictwo Episteme, 29–38; (2022). Uwagi na temat chciwości (aneleutheria, illiberalitas) jako wady moralnej w *Aristotelis de virtutibus libellus* Franciszka Tidicaeusa. *Folia Toruniensia*, 22, 113–126. <https://doi.org/10.12775/FT.2022.006>; (2024). Łukasza Schubbego *Carmen de nova constitutione*

Gymnasii Thoruniensis z 1568 r. w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu. *Folia Toruniensia*, 24, 153–174. <https://doi.org/10.12775/FT.2024.007..>

S **treszczenie:** Opracowanie obejmuje wstęp, objaśnienia, transliterację tekstu łacińskiego oraz pierwszy pełny przekład wygłoszonej w dniu 8. marca 1568 r. przez pastora Szymona Musaeusa, doktora teologii, profesora honorowego w Gimnazjum Toruńskim i ówczesnego zwierzchnika tamtejszego protestanckiego duchowieństwa, mowy z okazji wprowadzenia na stanowisko rektora magistra Macieja Breua. Wystąpienie Musaeusa pozostaje cennym źródłem historycznym, które ukazuje kulisy utworzenia w Toruniu szkoły o charakterze gimnazjalnym.

S **łowa kluczowe:** Szymon Musaeus; Maciej Breu; Gimnazjum Toruńskie; Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu

Na wstępie ogłoszonej drukiem w 1568 r. w gdańskiej oficynie Jakuba Rhode *Novae scholae T[h]orun[i]ensis ratio doctrinae et disciplinae* (dalej: *Ratio*, 1568)¹ znajduje się m. in. mowa z okazji wprowadzenia w dniu 8. marca t. r. na stanowisko rektora szkoły toruńskiej magistra Macieja Breua (Dreikopel, 2015, 60), którą wygłosił pastor Szymon Musaeus, ówczesny zwierzchnik protestanckiego duchowieństwa w Toruniu (*Ratio*, k. A[4]-[B3]). Chociaż mowę tę trzeba zakwalifikować do typowych wystąpień okolicznościowych o nikomej wartości literackiej, stanowi ona cenne źródło historyczne, które odsłania czytelnikowi kulisy przeprowadzonej wówczas w Toruniu organizacyjnej i programowej reformy obu szkół miejskich, a zarazem powody ich przekształcenia w placówkę o charakterze gimnazjalnym. O tym, że interesujący mnie w niniejszym opracowaniu tekst można traktować jako w pełni wiarygodne świadectwo, przesądza w znacznej mierze jego autor, wspomniany Szymon Musaeus, doktor teologii Uniwersytetu w Wittenberdze, któremu po przybyciu do Torunia w 1567 r., niezależnie od funkcji stricte duchownych, Rada Miasta powierzyła w ramach prowizorium stanowisko administratora szkoły (*Iudimoderator*) wraz z obowiązkami profesora honorowego (Tync, 1928, 29, 61, 63, 66-69). Trudno przypuszczać, aby Musaeus jako reprezentant duchowieństwa oraz osoba bezpośrednio odpowiedzialna za bieżące funkcjonowanie szkoły, nie miał wpływu na zarysowany kilka miesięcy później w ustawach gimnazjalnych model nauczania, formacji religijnej i wychowania. Wygłoszona przezeń mowa dowodzi, że w czasie, kiedy przejściowo stał na czele szkoły, dostrzegał zagrożenia, które były następstwem szeroko rozumianego braku jej stabilności organizacyjnej i związanego z tym spadku liczby uczniów. Zdawał sobie sprawę z potrzeby dokonania reformy programowej, która ostatecznie zaowocowałaby podniesieniem poziomu nauczania i rangi szkoły. Należy też podkreślić, że samo powstanie mowy było następstwem zadania, które Musaeus otrzymał od

¹ Druk znajduje się w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu (sygn. 102799).

Rady Miasta, tj. przeprowadzenia w dniu 8. marca 1568 r. uroczystej introdukcji na stanowisko rektora szkoły swojego następcy. W tym kontekście pewne zdumienie musi budzić fakt, że biorąc pod uwagę niewątpliwie gruntowne wykształcenie autora trudno uznać jego wystąpienie za dowód jego oratorskiej sprawności czy humanistycznej erudycji. Wprawdzie w swojej mowie Musaeus kilkakrotnie odwołuje się do *Pisma Świętego*, ale nawet takie nawiązania mają zazwyczaj charakter parafrazy i sprawiają wrażenie, że protestancki duchowny i doktor teologii albo dość swobodnie cytuje teksty biblijne z pamięci, albo celowo próbuje zmienić ich oryginalne brzmienie w taki sposób, aby pasowało do prowadzonego przezeń wywodu. Tekst oryginalny zdradza również skłonności autora do konstruowania zdań wielokrotnie złożonych oraz w wielu miejscach nonszalanckie podejście do szeregu reguł obowiązujących w składni łacińskiej. Wspominam o tych zastrzeżeniach, aby czytelnik miał świadomość, że prezentowany poniżej przekład wymagał od tłumacza zastosowania daleko idącej *licentia translatoris*. Ponadto, biorąc pod uwagę znaczenie mowy Musaeusa jako materiału źródłowego zamieszczam transliterację łacińskiego oryginału, w której ujednoliciłem pisownię i interpunkcję, dokonałem najzupełniej oczywistych uzupełnień oraz rozwiązałem zastosowane przez autora abrewiacje.

Oratio habita a Simone Musaeo, sacrae theologiae doctore, in introductione ludimoderatoris in schola T[h]oruniensi, [die] 8. [mensis] Martii anno 1568

(k. [A4]) Tanta est scholarum recte constituarum dignitas, utilitas et necessitas, ut haud immerito dici quaeant similes esse fonticulo mananti tribus vere aureis rivulis in civitates easq[ue] largissime riganti, ut instar Paradysi perpetuo florent, in omnis generis statibus felicissime crescent et augescant. Primus rivulus sese exonerat in templa et supeditat doctos, sanctos et fidos ministros Ecclesiae, qui errantibus regiam viam ad Deum et vitam aeternam monstrant et animas ho[m]i[nu]m saluifica veritate pascunt, et ab infernali veneno Sathanici mendacii liberant. Secundus rivulus defluit in curias et p[rae]bet sapientes ac iustos gubernatores, qui corporalis vitae ac humanae societatis tranquillitatem, honestam pacem et disciplinam muniunt ac tuentur contra homicidia Sathanae et t[ra]getras confusiones. Tertius rivulus labitur in privatas domos et ornat oeconomias modestis et industriis civibus. Horum ingentium bonorum sparguntur semina et iaciuntur fundamenta in particularib[us] scholis, si recte constituu[n]tur ita, ^(k. B[1]) ut non incommode retuleris huc dictum 46. *Psalmi*: „Rivi fluminis laetificabunt civitatem Dei.” Quemadmodum econtra necesse est civitates decrescere et tandem penitus concidere obstructis aut turbatis hisce scholastici fontis scaturiginibus et canalibus. Templa enim occupantur ab indoctis et impiis doctoribus, qui anima[l]i

bus caelestem veritatem sitientibus lethalia Sathanae venena propinant easq[ue] misere aeterna salute spoliant et a Deo avellunt. Curiae administrantur a stultis et tyrannicis magistratibus, qui res publicas sua stoliditate, crudelitate vel anarchia evertu[n]t et pessundant. Deniq[ue] privatae aedes implentur turpibus, indomitis et seditiosis civibus, qui nulla legum vincula patiuntur, sed effrenes in scelera ruunt.

Si igitur laude et mercede dignissimi sunt architecti, qui limpidos et largos fontes terra effodiunt, educunt et custodiunt, unde tota civitas aquam ad potum, lotionem et alios usus hauriat, quanto praeclarius merentur de civitate magistratus, qui scholarum recte co[n]stituendarum seriam curam suscipiunt? Hoc enim vere iuxta dictum Prophetiae Esaiae 49. instar benignae nutricis Ecclesiae alendae mammillas lacte turgidas porrigere et praecipuos nervos rei pub[licae] corroborare et posteritati consulere. Id officium amplissimus et prudentissimus Senatus noster quoque perpendit ideoq[ue] statim ex eo tempore, quo schola haec rectore orbata non sine gravi iuventutis iactura vacare coepit, nunq[uam] destitit sollicitè vigilare et laborare de alio idoneo et fido ludimoderatore subrogando, donec tande[m] hunc D[omnium] Matthiam Breu, virum doctum et modestum, artium et philosophiae magistrum, divina providentia nobis oblatum, ad scholasticam gubernationem legitime huc vocavit et confirmavit; quem supervacaneum esse arbitrator vobis prolixius commendare, utpote qui sine dubio ipse se Melius praeclaris factis commendabit et abunde respondebit honorificis illis bonorum testimoniis, qui ei laudem puritatis in caelesti doctrina, eximiae modestiae in moribus, eruditionis et dexteritatis in docenda iuventute et regenda schola tribuunt.

Quod igitur faustum ac felix sit huic scholae, publica Senatus au[c]toritate, Te magistrum Matthiam Breu designo rectorem et gubernatorem utriusque scholae, superioris et inferioris in veteri urbe, et Tibi collegas omnes una cum toto scholasticorum grege subicio et Tuae fidei committo, ea ratione, ut ad praescriptum huius formae, quam gravi deliberatione compositam et ex multis aliis probatissimis congestam Tibi trado, tota[m] administrationem scholae huius dirigas, collegarum operas vigilanter inspicias, cessantibus sis severus monitor, sedulis autem et facientibus suum officium fidus et benevolus auxiliator, Denique concordiae mutuo fovendae diligens custos. Iuventutem autem ^(k. B2) hanc, quam universa civitas Tuae fidei credit et tamq[uam] commune seminarium plantandum et pretiosissimum pignus custodiendum apud Te deponit, non aliter atque communis parens proprios et germanos liberos complectaris, omnes vires ac dotes ingenii in eam excolendam bonis moribus et artibus extendas. Denique, ut instar sapientis et fidelis architecti, hunc scholasticum fonticulum ita aedifices et custodias, ut iuxta memoratam supra similitudinem largissime fluat in templa civitatis sanis et orthodoxis ministris Ecclesiae, iustis et sapientibus gubernatoribus in curiam et honestis civibus in privatas domos. Sis perpetuo memor severissimae commonefactionis Filii Dei Matth[aei] 18., ubi arreptum puerum sistit in medium omnibus parentibus, praeceptoribus et senibus au[c]toritate praeditis, inquiens: „Amen dico vobis, qui unum ex hisce minimis recipit in nomine meo, me ipsum recipit. Qui vero unum ex minimis hisce, in me credentibus et baptisatis, offendit,

huic satius esset appensa mola in profundissimo mari submergi." Hic diserte audis Filium Dei tam arcto foedere Baptismi huic coetui scholastio coniunctum esse, ut palam affirmet sibi ipsi praestari, quidquid boni vel mali huic gregi exhibueris, ipsumque fore vel remuneratorem Tuorum benefactorum, vel vindicem malefactorum. Nihil igitur dubites, quin omnium catorthomatu[m], quae isti pueri tuo ductu et institutione per omnem vitam sunt edituri, praemia una cum ipsis percepturus; sicut econtra quoque luiturus poenas omnium scelerum, quae tua culpa per omnem vitam perpetrabunt et pestes vitae humanae existent. Porro, cum et *Sacra Scriptura*, et manifesta experientia testetur etiam in pueris originali lapsu naturam ita esse corruptam, ut nudis monitis nequaquam obtemperet, nisi accedat debita et moderata castigatio, teste Salom[one] *Proverbiorum* vigesimo secundo: „Stultitia haeret in corde pueri, sed virga longe abiget eam." Trado igitur Tibi virgam tamquam ab ipso Spiritu Sancto consecratam in salutare antidotum contra iuvenilem stultitiam et temeritatem, ut ea ad castigationem utaris tali moderatione, ut utrumque crimen tam anarchiae et indulgentiae, quam furiosae et carnificinae crudelitatis effugas.

Moneo etiam Vos, Collegae, ut huic Magistro Matthiae, propter legitimam eius vocationem, qua Vobis ab inclito Senatu praefectum videtis, debitum honorem et ob[o]edientiam exhibeatis et suadentem in scholastica hac officina strenue et fideliter singuli in vestro loco et statione iuvetis, et sciatis eadem Vobis a Deo vel praemia industriae, vel supplicia ignaviae expectanda esse, quae supra citato dicto Filius Dei Matthaei 18. promisit et minatus est.

Postremo hortor Vos, Adulescentes, ut hunc magistrum ^(k. [B3]) Matthiam, divina providentia et publica au[c]toritate Vobis praedestinatum et destinatum rectorem, ceu communem parentem colatis, dicta et monita, quae Deus per os eius sonabit, attentis auribus et mentibus excipiat et ob[o]edienter exequamini, certo Vobis persuadentes nullam esse compendiosiore[m] viam ad benedictionem Domini, ad eruditionem, honores et omnis generis felicitatem consequendam quam timorem Domini, ob[o]edientiam erga parentes et praeceptores et diligentiam in discendo. Nolite ignavo otio consumere florem vernantis aetatis et tempus vere aureum negligere, cuius iactura irrecuperabilis est et semper comitem trahit secum tristem paenitentiam, sicut Salom[o]n *Proverb[iorum]* 5. graviter monet, inquit: „Ne des [...] annos tuos crudeli", ne postea in novissimo tuo rugias et gemebundus dicas: Ah, miser ego, quare odivi castigationem et cor meum execratum est in crepationem. Et non acquievi voci monentium me et docentibus me non accommodavi aure[m] meam. Iuste igitur nunc plector et sum publicum spectaculum aliis.

Te, Filii Dei, Iesu Christe, qui teste 8. *Psalmo* decrevistis ex ore infantum et lactentium perficere laudem tuam et in adolescentia Tua conferendo cum doctoribus Ierosolimitanis testatus es te gaudere piis scholasticorum congressibus et exercitiis, toto pectore implore, ut clementer huic scholae nostrae benedicas, Spiritu Sancto regas in ea docents et discentes, arcede insidias Daemonum, disipes sacrilegas impiorum scholas ad delendam sacrosanctum nomen Tuum et ad t[a]

etras Antichristi idolomanias stabiliendas comparatas et subornatas, flectas Magistratus nostril pectora ad liberalem nutritionem et defensionem scholae, excites tenerae huius iuventutis mentes, ut instar sedularum et industriarum apicularum indefesso studio laborent in praesenti flore aetatis et saluberrimum mel saluificae veritatis, artium et linguarum utilium et necessariarum ad vitam et morum sanctissimorum conficiant, et salutaria organa ad propagandam gloria[m] Dei exista[n]t, et cum eo vivant in aeternum.

Mowa z okazji wprowadzenia [magistra Macieja Breua] na stanowisko administratora² szkoły toruńskiej, wygłoszona przez Szymona Musaeusa, doktora świętej teologii, w [dniu] 8. marca 1568 roku

(k. [A4]) Zorganizowane we właściwy sposób szkoły mają tak wielkie znaczenie, [tak wielki jest ich] pożytek, a także zasadność [ich istnienia], że słusznie można powiedzieć, iż stają się podobne do źródła. Jego trzy niemal złotodajne strumienie wpływają do miast i najbardziej obficie je nawadniają, aby mogły rozkwitać na podobieństwo Raju oraz z największym powodzeniem rosnąć w siłę i rozwijać się we wszelkiego rodzaju okolicznościach. Pierwszy strumień wpływa do świątyń, dając wsparcie uczonym, czcigodnym i oddanym sługom Kościoła. Oni właśnie ukazują zbłąkanym właściwą drogę do Boga i życia wiecznego, karmią ludzkie dusze prawdą, która daje zbawienie, i uwalniają od piekielnej trucizny szatańskiego kłamstwa. Drugi strumień kieruje się do miejsc sprawowania władzy, dostarczając mądrych i stojących nad strażą prawa rządzących. Ci zaś umacniają i zapewniają ludzkiej społeczności w życiu doczesnym bezpieczeństwo, sprawiedliwy pokój i porządek, które są przeciwieństwem występków Szatana i [jego] wywołujących zamęt niegodziwości. Trzeci strumień przenika do prywatnych domów, wyposażając [ich] gospodarstwa skromnymi i pracowitymi obywatelami. Nasiona tych niezliczonych dóbr zasiewa się i kładzie się [ich] fundamenty w szkołach partykularnych³, jeżeli są zorganizowane w taki sposób, (k. B[1]) że słusznie możesz przypomnieć sobie tę frazę z 46. *Psalmu*: „Strumienie rzeki uczynią żyznym miasto Boga [...]”⁴. Kiedy jednak mamy do czynienia z sytuacją przeciwną, w sposób nieunikniony dochodzi do osłabienia, a wreszcie do całkowitego upadku miast, jeżeli tylko naruszy się albo zamknie te oto strumienie i dopływy

² Łaciński termin *ludimoderatoro* znaczący *administratora*, *zarządcę* bądź *dyrektora szkoły* poza tytułem pojawia się w mowie Musaeusa jeszcze tylko raz (k. B[1]). Nie ma jednak wątpliwości, że mgr. Macieja Breua powołano na stanowisko rektora szkoły toruńskiej.

³ Terminu *scholaparticularis* używano wtedy na określenie szkoły średniej, której zadaniem było przygotowanie młodzieży do odbycia studiów uniwersyteckich. W tym kontekście termin ten był synonimem *gymnasium*.

⁴ Por. *Księga Psalmów* 46, 5.

wyływającego z uczoności źródła. Świątynie opanowują [wtedy] niewykształceni i bezbożni pseudouczeni, dostarczając spragnionym Bożej prawdy przynoszące zgubę trucizny Szatana, pozbawiając w nikczemny sposób szczęścia wiecznego i odciągając od Boga. Miejscami sprawowania władzy zarządzają tępi oraz bezduszni urzędnicy, którzy poprzez swoją głupotę, okrucieństwo bądź skłonność do wprowadzania anarchii wywracają do góry nogami miasta, doprowadzając [je] do zguby. Z kolei prywatne domostwa napęłniają się nieprzyzwoitymi, nieokielznanymi i skorymi do buntu obywatelami, którzy nie akceptują jakichkolwiek nakazów prawa i w sposób niepohamowany rzucając się w kierunku niegodziwości.

Jeśli więc na największą pochwałę i nagrodę zasługują budowniczzy, którzy drążą i wyprowadzają w ziemi czyste oraz obfite źródła, a także zabezpieczają je, aby całe miasto czerpało z nich wodę do picia, higieny i innego użytku, to o ile bardziej znakomicie postępują wobec miasta włodarze, którzy wykazują należyłą dbałość o właściwą organizację szkół? Tak bowiem jest, że zgodnie ze słowami proroka Izajasza w 49. [rozdziale jego księgi] na wzór Kościoła jako żywicielki, której powinnością jest w obfitości dostarczać pożywienia, podając piersi nabrzmiałe od mleka, wzmacnia się poszczególne filary państwa i wykazuje dbałość o przyszłe pokolenia⁵. Tego rodzaju zobowiązanie ma na uwadze również nasza najznakomitsza i najroztropniejsza Rada Miasta. Dlatego już od chwili, w której szkoła ta, pozbawiona rektora, zaczęła świecić pustkami z powodu dotkliwej utraty młodzieży, w żaden sposób nie zaniechano wyjątkowej troski i gorliwego starania o dokonanie wyboru odpowiedniego i oddanego [szkole] administratora. W końcu zaproszono w celu zarządzania szkołą i zgodnie z obowiązującym zwyczajem zatwierdzono na stanowisku tego oto Wielmożnego Macieja Breua, uczonego i zacnego człowieka, magistra sztuk i filozofii. Uważam, że nie ma potrzeby, aby go wam szerzej przedstawiać, ponieważ bez wątpienia sam o wiele lepiej zarekomenduje się w przyszłości dzięki znakomitym osiągnięciom i całkowicie potwierdzi pełne pochwał opinie cieszących się szacunkiem [osób], które podkreślają jego zasługi w zachowywaniu czystości Bożej nauki, wyjątkową skromność w obyczajach, erudycję i prawość w kształceniu młodzieży i kierowaniu szkołą.

A zatem, mając na uwadze pomyślność i szczęście tej szkoły, na podstawie oficjalnie wyrażonego stanowiska Rady Miasta, mianuję Ciebie, magistrze Macieju Breu, rektorem oraz administratorem obu szkół, wyższej i niższej na Starym Mieście⁶. Powierzam pod Twoją władzę i oddaję w opiekę wszystkich współpracowników wraz z całym uczniowskim zgromadzeniem. Przekazuję Tobie również [konkretne] wskazania w takim kształcie, w jakim zostały zapisane po dogłębnym [ich] rozważeniu i po zaczerpnięciu z wielu innych cieszących się największym

⁵ Por. *Księga Izajasza* 49, 23.

⁶ Szkoła wyższa miała swoją siedzibę przy kościele Marii Panny, niższa zaś przy kościele Św. Jana. Por. Dreikopel, 2015, 60.

uznaniem [szkolnych ordynacji]⁷. Na tej podstawie prowadź całą administrację tej szkoły, miej staranne baczenie na dokonania współpracowników, bądź tym, który surowo napomina gnuśnych, lojalnie zaś i życzliwie udziela wsparcia pracowitym oraz wypełniającym swoje powinności; bądź też gorliwym strażnikiem wzajemnej zgody. Co się tyczy tej oto młodzieży, ^(k. B2) którą cała społeczność oddaje pod Twoją opiekę, powierzając ją Tobie niczym wspólną szkółkę drzewek, które należy zaszczyć, i najcenniejszy przedmiot, którego trzeba strzec, to niczym wspólny rodzic bierzesz w ramiona własne rodzone dzieci. Poświęć więc wszystkie siły i zdolności, aby wykształcić [tych młodych ludzi] w dobrych obyczajach oraz umiejętnościach. Wreszcie, na wzór mądrego i niezawodnego twórcy w taki sposób zbuduj oraz zabezpiecz to tryskające w szkole źródło, aby zgodnie z przywołanym wyżej porównaniem dzięki roztroptym i prawowiernym sługom Kościoła jak najobficiej wpływało do świątyń, dzięki sprawiedliwym i mądrym rządzącym do miejsc sprawowania władzy, a dzięki zacnym obywatelom do [ich] własnych domów. Pamiętaj nieustannie o najważniejszym napomnieniu Syna Bożego w 18. [rozdziale *Ewangelii według Św. Mateusza*], gdy wzięwszy dziecko na ręce stanął na środku wobec wszystkich, którzy cieszyli się poważaniem – rodziców, uczonych w piśmie i starszych, mówiąc: „Powiadam wam, że stanie się tak, iż ten, kto jedno z tych najmniejszych [dzieci] przyjmuje w imię moje, mnie samego przyjmuje. Natomiast temu, kto jednemu z tych najmniejszych [dzieci], wierzących we mnie i ochrzczonych, wyrządza szkodę, lepiej byłoby zawiesić kamień młyński na szyi i utopić się w najgłębszej morskiej otchłani.”⁸ W tej wypowiedzi słyszysz wyraźnie, że Syn Boży połączył się tak silnym przymierzem Chrztu [Świętego] z tym uczniowskim zgromadzeniem, iż publicznie oświadcza, że stawia je wyżej od samego siebie. Co zatem, dobrego bądź złego, uczynisz tej gromadzie, osobiście będzie tym, który albo wynagrodzi Twoje dobrodziejstwa, albo wymierzy karę za złe czyny. Nie miej więc żadnych wątpliwości, że za wszystkie cnotliwe uczynki, których te dzieci dzięki Twojej opiece i nauczaniu są w stanie dokonać przez całe życie, otrzymasz wspólną wraz z nimi nagrodę. Podobnie też [będzie] w przeciwnym wypadku – poniesiesz karę za wszystkie niegodziwości, których w całym życiu dopuszczają się z Twojej winy, jeżeli okażą się zakałą ludzkości. Ponadto, czego dowodzi zarówno *Pismo Święte*, jak i oczywiste doświadczenie, także w przypadku dzieci z powodu grzechu, który wynika z faktu narodzin, natura jest tak zepsuta, że nigdy nie okazuje posłuszeństwa samym tylko napomnieniom, jeśli nie dołączy do nich stosowna i zachowująca [właściwą] miarę kara. Potwierdza to Salomon w 22. [rozdziale *Księgi Przysłów*]: „W sercu chłopięcym głupota się mieści, różga jednak wypędzi ją daleko.”⁹ Przekazuję więc Tobie różgę, uświęconą przez samego Ducha Świętego, niczym zbawienne lekarstwo na młodzieńczą głupotę i brak rozważy. Używaj

⁷ Mowa o *Constitutio Scholae T[h]oruniensis (Ratio*, k. [B4]-[E4]), która opisuje zasady wychowania religijnego, program nauczania i obowiązujące w gimnazjum przepisy porządkowe (Dreikopel, 2015, 59–67; 2016, 63–70; 2024, 161).

⁸ Por. *Ewangelia według Św. Mateusza* 18, 5–6.

⁹ Por. *Księga Przysłów* 22, 15.

jej do wymierzania kary z taką powściągliwością, abyś uniknął błędów, które wynikają na równi zarówno z [tolerowania] braku posłuszeństwa i pobłażliwości, jak i z bezrozumnego oraz morderczego okrucieństwa.

Apeluję także do Was, Nauczyciele, abyście temu oto magistrowi Maciejowi, mając na uwadze pełnoprawne jego powołanie na stanowisko, na mocy którego decyzją szacownej Rady Miasta stał się Waszym zwierzchnikiem, okazywali należny szacunek i posłuszeństwo; aby każdy z Was, stosownie do [pełnionej] funkcji i w miarę możliwości, udzielał z gorliwością i oddaniem wsparcia temu, który trudzi się w tej pracy szkolnej. Wiedźcie także, że musicie spodziewać się od Boga takiej samej nagrody za pracowitość bądź kary za gnuśność, które zapowiedział i przyobiecał Syn Boży w przywołanym już powyżej passusie z 18. [rozdziału *Ewangelii według Św.] Mateusza*.

Na koniec namawiam was, Młodzieńcy, żebyście tegoż magistra ^(k. [B3]) Macieja, którego dzięki Bożej opatrności i zgodzie władz [miasta] namaszczone i mianowano na stanowisko rektora, darzyli szacunkiem niczym wspólnego ojca. Uważnie słuchajcie i poddawajcie pod rozagę słowa oraz napomnienia, które Bóg wypowiada jego ustami, i wypełniajcie je posłusznie. Bądźcie przekonani, że nie ma krótszej drogi do uzyskania Bożego błogosławieństwa, zdobycia wykształcenia, zaszczytów i wszelkiego rodzaju pomyślności, jak tylko bojaźń wobec Boga, posłuszeństwo wobec rodziców i nauczycieli oraz pilność w nauce. Nie chciejcie przez gnuśną beczynność osłabiać blasku młodzieńczego wieku i zaniedbywać niemalże złotodajny czas, którego strata jest nieodwracalna i zawsze wiąże się z nią gorzki żal. Tak napomina Salomon w 5. [rozdziale *Księgi] Przysłów*, mówiąc: „Nie oddawaj [...] lat twoich okrutnikowi”¹⁰, abyś później na [samy] końcu nie zawodził i nie uskarżał się [w taki oto sposób]: O, ja nieszczęsny, dlaczego nie znoszę nagany, a serce moje znienawidziło napomnienia? Dlaczego nie zaufałem tym, którzy zwracali mi uwagę, i nie dałem posłuchu tym, którzy mnie pouczali? Sprawiedliwą więc teraz ponoszę karę, [wystawiony] na publiczny widok dla innych.

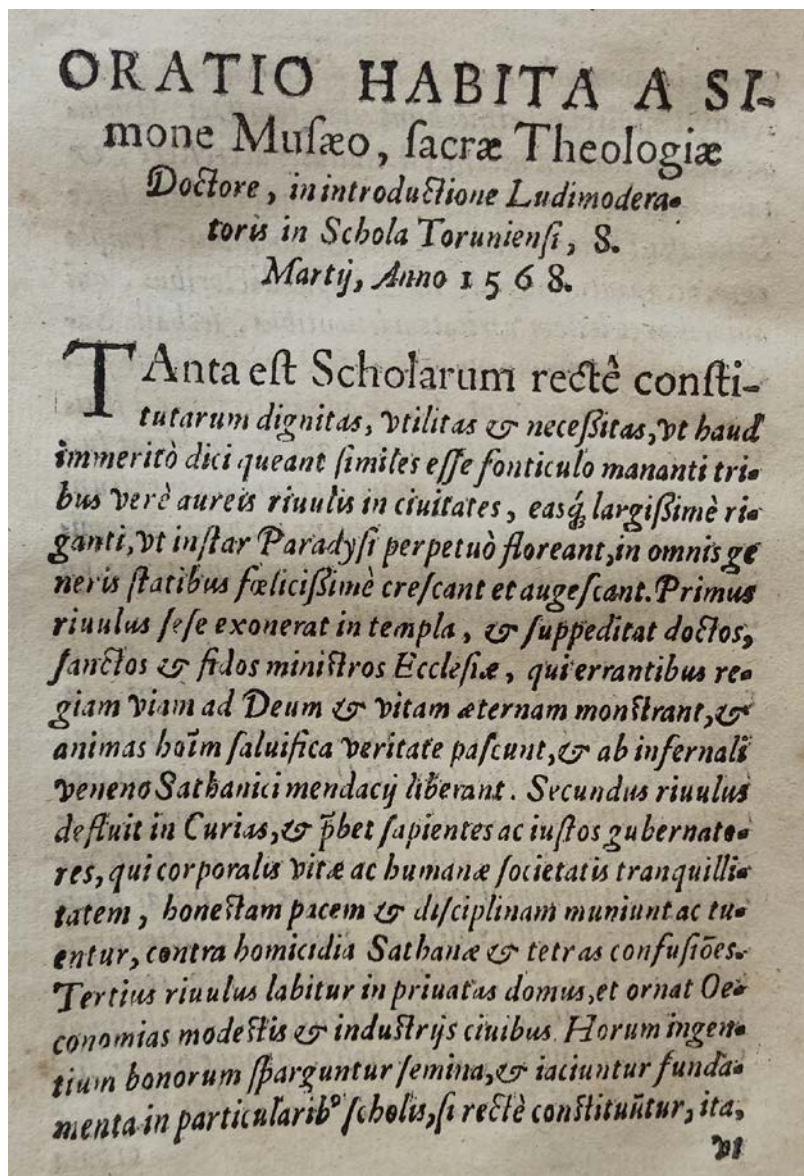
Jezu Chryste, Synu Boży, który, co potwierdza *Psalms* 8.¹¹, postanowiłeś, żeby przez usta małych dzieci i niemowląt dopełniała się Twoja chwała, a w młodości mierząc się z uczonymi [w piśmie] w Jerozolimie¹² dowiodłeś, że znajdujesz upodobanie w zacnych uczniowskich potyczkach i ćwiczeniach, Ciebie usilnie błagam całym sercem, abyś łaskawie udzielił błogosławieństwa naszej szkole. Mocą Ducha Świętego prowadź jej nauczycieli oraz uczniów; trzymaj [ich] z dala od diabelskich zasadzek; zrównaj z ziemią pełne niegodziwości szkoły bezbożników, które przygotowano i zorganizowano [w taki sposób], aby niszczyć Twoje święte imię oraz wzmacniać nikczemności i szaleństwa Antychrysta; poruszaj serca rajców naszego miasta, aby [otaczali szkołę] szlachetną opieką i ochroną; pobudzaj niedojrzałe [jeszcze] umysły tych młodych ludzi, aby na wzór pracowitych i ener-

¹⁰ Por. *Księga Przysłów* 5,9.

¹¹ Por. *Księga Psalmów* 8,3.

¹² Por. *Ewangelia według Św. Łukasza* 2, 41–50.

gicznych pszczół z niestrudzonym zapalem oddawali się pracy w najlepszym ku temu czasie, wytwarzając najzdrowszy miód przynoszącej uzdrowienie prawdy, [miód] umiejętności i języków, które są potrzebne, a wręcz niezbędne do życia, [a także miód] najszlachetniejszych obyczajów. Niechaj okażą się pożytecznymi narzędziami do rozszerzania Twojej chwały i niech na tym skupiają się we własnym życiu już na zawsze.

Ilustracja 1. Pierwsza strona *Oratio in introductione Ludimoderatoris in Schola Toruniensi* Szymona Musaeusa z 1568 r.

Źródło: Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu, sygn. 102799.

Bibliografia

- Breu, M. (1568). *Novae scholae T[h]orun[ij]ensis ratio doctrinae et disciplinae*. Excudebat Iacobus Rhodus.
- Dreikopel, T. (2015). Ustawy Gimnazjum Toruńskiego z 1568 r. (cz. I – wychowanie i program nauczania). Przekład z języka łacińskiego. *Folia Toruniensia*, 15, 59–67.
- Dreikopel, T. (2016). Ustawy Gimnazjum Toruńskiego z 1568 r. (cz. II – przepisy porządkowe). Przekład z języka łacińskiego, *Folia Toruniensia*, 16, 63–70.
- Dreikopel, T. (2024). Łukasza Schubbego Carmen de nova constitutione Gymnasii Thoruniensis z 1568 r. w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, *Folia Toruniensia*, 24, 153–174.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. (2011). Towarzystwo Świętego Pawła.
- Tync, S. (1928). *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego (1568–1793)*. Vol. 1. Towarzystwo Naukowe w Toruniu.

Tomasz Dreikopel

Universität Ermland-Masuren in Olsztyn, Institut für Philosophie, Polen
E-Mail: tomasz.dreikopel@uwm.edu.pl
ORCID ID: 0000-0001-7529-3037

Die Rede von Simon Musaeus anlässlich der Einführung von Matthias Breu in das Amt des Rektors des Thorner Gymnasiums im Jahr 1568 aus den Beständen der Öffentlichen Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Thorn

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2025.006>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung – Keine Bearbeitung 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

Zugesandt: 8 VIII 2025

Angenommen: 3 IX 2025

Dr. Tomasz Dreikopel arbeitet als Lehrkraft am Institut für Philosophie der Universität Ermland-Masuren in Olsztyn. 1999 erwarb er den Magisterabschluss an der Humanistischen Fakultät der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn und promovierte 2008 an der dortigen Philologischen Fakultät. Seine Forschungsinteressen betreffen u.a. die antike Philosophie sowie deren breit verstandene Rezeption, insbesondere an den akademischen Gymnasien in Danzig und Thorn an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert. Er ist Verfasser mehrerer Dutzend Veröffentlichungen, die u.a. in den Zeitschriften „Nowy Filomat“, „Rocznik Toruński“, „Szkice Humanistyczne“, „Folia Toruniensia“, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo“ sowie in zahlreichen Sammelbänden erschienen sind. Zu seinen jüngsten Publikationen zählen u. a.: (2021). Pierwszy na świecie łaciński przekład rozprawki Pseudo-Arystotelesa *Peri ton areton kai kakion* Szymona Grynaeusa, profesora Uniwersytetu w Bazylei, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu [Die weltweit erste lateinische Übersetzung der Abhandlung *Peri ton areton kai kakion* des Pseudo-Aristoteles von Simon Grynaeus, Professor an der Universität Basel, aus den Beständen der Kopernikus-Bücherei in Thorn]. *Folia Toruniensia*, 21, 185–201. <https://doi.org/10.12775/FT.2021.009>; (2022). Charakterystyka gniewu jako ludzkiej namiętności u Arystotelesa ze

Stagiry [Die Charakteristik des Zorns als menschliche Leidenschaft bei Aristoteles aus Sta-geira]. In: W. Ślusarczyk, G. Frischke (Hrsg.), *Żółć – gniew – furia. Medyczne i kulturowe aspekty na przestrzeni dziejów* [Galle – Zorn – Wut. Medizinische und kulturelle Aspekte im Laufe der Geschichte]. Wydawnictwo Episteme, 29–38. (2022). Uwagi na temat chciwości (aneleutheria, illiberalitas) jako wady moralnej w Aristotelis de virtutibus libellus Franciszka Tidicaeusa [Anmerkungen zur Habgier (aneleutheria, illiberalitas) als moralisches Laster im Aristotelis de virtutibus libellus von Franz Tidicaeus]. *Folia Toruniensia*, 22, 113–126. *Folia Toruniensia*, 22, 113–126. <https://doi.org/10.12775/FT.2022.006>; (2024). Łukasza Schubbeo Carmen de nova constitutione Gymnasii Thoruniensis z 1568 r. w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu [Carmen de nova constitutione Gymnasii Thoruniensis von Lukas Schubbe aus dem Jahr 1568 in den Beständen der Öffentlichen Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Thorn]. *Folia Toruniensia*, 24, 153–174. <https://doi.org/10.12775/FT.2024.007>

S **tichwörter:** Simon Musaeus; Matthias Breu; Thorner Gymnasium; Öffentliche Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Thorn

Z **usammenfassung:** Die Arbeit umfasst eine Einleitung, Erläuterungen, eine Transliteration des lateinischen Textes sowie die erste vollständige Übersetzung der Rede, die am 8. März 1568 von Pastor Simon Musaeus, Doktor der Theologie, Ehrenprofessor des Thorner Gymnasiums und damaligem Leiter des dortigen protestantischen Klerus, anlässlich der Einführung von Magister Matthias Breu in das Amt des Rektors gehalten wurde. Musaeus' Rede stellt eine wertvolle historische Quelle dar, die die Hintergründe der Gründung einer Schule mit gymnasialem Charakter in Thorn aufzeigt.

Am Anfang der 1568 in der Danziger Offizin von Jakub Rhode veröffentlichten Schrift *Novaescholae T[h]orun[i]ensis ratio doctrinae et disciplinae* (im Folgenden: *Ratio*, 1568)¹ befindet sich unter anderem die Rede anlässlich der Einführung von Magister Matthias Breu am 8. März desselben Jahres in das Amt des Rektors der Thorner Schule (Dreikopel, 2015, 60), die von Pastor Simon Musaeus, dem damaligen Leiter des protestantischen Klerus in Thorn, gehalten wurde (*Ratio*, Bl. A[4]-[B3]). Obwohl diese Rede zu den typischen Gelegenheitsansprachen mit einem geringen literarischen Wert zu zählen ist, stellt sie dennoch eine wertvolle historische Quelle dar, die dem Leser die Hintergründe der damals in Thorn durchgeführten organisatorischen und programmatischen Reform beider städtischen Schulen sowie die Gründe ihrer Umwandlung in eine Einrichtung mit gymnasialem Charakter offenbart. Dass der in dieser Arbeit behandelte Text als vollauf zuverlässiges Zeugnis gelten kann, ist in hohem Maße auf die Person seines Autors zurückzuführen – des bereits erwähnten Simon Musaeus, Doktor der

¹ Der Druck befindet sich in den Beständen der Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Thorn (Sign. 102799).

Theologie an der Universität Wittenberg. Ihm wurde nach seiner Ankunft in Thorn im Jahr 1567, unabhängig von seinen genuin geistlichen Aufgaben, vom Stadtrat übergangsweise das Amt des Schuladministrators (*iudimoderator*) zusammen mit den Pflichten eines Ehrenprofessors übertragen (Tync, 1928, 29, 61, 63, 66–69). Es ist schwer vorstellbar, dass Musaeus als Vertreter des Klerus und als unmittelbar für das laufende Funktionieren der Schule Verantwortlicher keinen Einfluss auf das wenige Monate später in den Gymnasialstatuten festgelegte Modell des Unterrichts, der religiösen Bildung und der Erziehung gehabt haben sollte. Seine Rede beweist vielmehr, dass er in der Zeit, in der er vorübergehend an der Spitze der Schule stand, die Gefahren erkannte, die aus dem breit verstandenen Mangel an organisatorischer Stabilität und dem damit verbundenen Rückgang der Schülerzahl resultierten. Er war sich der Notwendigkeit einer programmatischen Reform bewusst, die schließlich zu einer Hebung des Unterrichtsniveaus und des Ansehens der Schule führen sollte. Es ist ferner zu betonen, dass die Entstehung der Rede unmittelbar mit dem Auftrag des Stadtrates zusammenhing, nämlich am 8. März 1568 die feierliche Einführung seines Nachfolgers in das Amt des Rektors vorzunehmen. In diesem Zusammenhang muss es einigermaßen verwundern, dass die Rede Musaeus' – trotz seiner zweifellos gründlichen Ausbildung – kaum als Beweis seiner rhetorischen Gewandtheit oder humanistischen Gelehrsamkeit gelten kann. Zwar verweist Musaeus in seiner Rede mehrfach auf die *Heilige Schrift*, doch selbst diese Bezüge nehmen zumeist die Form von Paraphrasen an und erwecken den Eindruck, dass der protestantische Geistliche und Theologe entweder recht frei aus dem Gedächtnis zitierte oder bewusst versuchte, den ursprünglichen Wortlaut so zu verändern, dass er besser zu seinem Gedankengang passte. Der lateinische Originaltext verrät zudem eine Neigung des Autors zu vielfach verschachtelten Satzgefügen sowie stellenweise einen rechtlässigen Umgang mit einer Reihe von Regeln der lateinischen Syntax. Ich erwähne diese Vorbehalte, damit sich der Leser der Tatsache bewusst ist, dass die nachfolgende Übersetzung vom Übersetzer eine weitreichende *licentia translatoris* erforderte. Darüber hinaus stelle ich – angesichts der Bedeutung von Musaeus' Rede als Quellenmaterial – auch eine Transliteration des lateinischen Originals bereit, in der ich die Schreibung und Zeichensetzung vereinheitlicht, offenkundige Ergänzungen vorgenommen und die vom Autor verwendeten Abkürzungen aufgelöst habe.

Oratio habita a Simone Musaeo, sacrae theologiae doctore, in introductione iudimoderatoris in schola T[h]oruniensi, [die] 8. [mensis] Martii anno 1568

(k. [A4]) Tanta est scholarum recte constituarum dignitas, utilitas et necessitas, ut haud immerito dici quaeant similes esse fonticulo mananti tribus vere aureis rivulis in civitates easq[ue] largissime riganti, ut instar Paradysi perpetuo floeant,

in omnis generis statibus felicissime crescent et augescant. Primus rivulus sese exonerat in templa et suppeditat doctos, sanctos et fidos ministros Ecclesiae, qui errantibus regiam viam ad Deum et vitam aeternam monstrant et animas ho[m]i[nu]m saluifica veritate pascunt, et ab infernali veneno Sathanici mendacii liberant. Secundus rivulus defluit in curias et p[rae]bet sapientes ac iustos gubernatores, qui corporalis vitae ac humanae societatis tranquillitatem, honestam pacem et disciplinam muniunt ac tuentur contra homicidia Sathanae et t[ra]stros confusiones. Tertius rivulus labitur in privatas domos et ornat oeconomias modestis et industriis civibus. Horum ingentium bonorum sparguntur semina et iaciuntur fundamenta in particularib[us] scholis, si recte constituuntur ita, ^(k. B^[1]) ut non incommode retuleris huc dictum 46. *Psalmi*: „Rivi fluminis laetificabunt civitatem Dei.” Quemadmodum econtra necesse est civitates decrescere et tandem penitus concidere obstructis aut turbatis hisce scholastici fontis scaturiginibus et canalibus. Templa enim occupantur ab indoctis et impiis doctoribus, qui anima[li]bus caelestem veritatem sitientibus lethalia Sathanae venena propinant easq[ue] misere aeterna salute spoliant et a Deo avellunt. Curiae administrantur a stultis et tyrannicis magistratibus, qui res publicas sua stoliditate, crudelitate vel anarchia evertunt et pessundant. Deniq[ue] privatae aedes implentur turpibus, indomitis et seditiosis civibus, qui nulla legum vincula patiuntur, sed effrenes in scelera ruunt.

Si igitur laude et mercede dignissimi sunt architecti, qui limpidos et largos fontes terra effodiunt, educunt et custodiunt, unde tota civitas aquam ad potum, lotionem et alios usus hauriat, quanto praeclarius merentur de civitate magistratus, qui scholarum recte co[n]stituendarum seriam curam suscipiunt? Hoc enim vere iuxta dictum Prophetiae Esaiae 49. instar benignae nutricis Ecclesiae alendae mammillas lacte turgidas porrigere et praecipuos nervos rei publicae corroborare et posteritati consulere. Id officium amplissimus et prudentissimus Senatus noster quoque perpendit ideoq[ue] statim ex eo tempore, quo schola haec rectore orbata non sine gravi iuventutis iactura vacare coepit, nunq[uam] destitit sollicite vigilare et laborare de alio idoneo et fido ludimoderatore subrogando, donec tandem hunc D[omnium] Matthiam Breu, virum doctum et modestum, artium et philosophiae magistrum, divina providentia nobis oblatum, ad scholasticam gubernationem legitime huc vocavit et confirmavit; quem supervacaneum esse arbitror vobis prolixius commendare, utpote qui sine dubio ipse se Melius praeclaris factis commendabit et abunde respondebit honorificis illis bonorum testimoniis, qui ei laudem puritatis in caelesti doctrina, eximiae modestiae in moribus, eruditionis et dexteritatis in docenda iuventute et regenda schola tribuunt.

Quod igitur faustum ac felix sit huic scholae, publica Senatus auctoritate, Te magistrum Matthiam Breu designo rectorem et gubernatorem utriusque scholae, superioris et inferioris in veteri urbe, et Tibi collegas omnes una cum toto scholasticorum grege subicio et Tuae fidei committo, ea ratione, ut ad praescriptum huius formae, quam gravi deliberatione compositam et ex multis aliis probatissimis congestam Tibi trado, tota[m] administrationem scholae huius dirigas, collegarum operas vigilanter inspicias, cessantibus sis severus monitor,

sedulis autem et facientibus suum officium fidus et benevolus auxiliator, Denique concordiae mutuo fovendae diligens custos. Iuventutem autem ^(k. B2) hanc, quam universa civitas Tuae fidei credit et tamq[uam] commune seminarium plantandum et pretiosissimum pignus custodiendum apud Te deponit, non aliter atque communis parens proprios et germanos liberos complectaris, omnes vires ac dotes ingenii in eam excolendam bonis moribus et artibus extendas. Denique, ut instar sapientis et fidelis architecti, hunc scholasticum fonticulum ita aedifices et custodias, ut iuxta memoratam supra similitudinem largissime fluat in templa civitatis sanis et orthodoxis ministris Ecclesiae, iustis et sapientibus gubernatoribus in curiam et honestis civibus in privatas domos. Sis perpetuo memor severissimae commonefactionis Filii Dei Matth[aei] 18., ubi arreptum puerum sistit in medium omnibus parentibus, praeceptoribus et senibus au[c]toritate praeditis, inquiens: „Amen dico vobis, qui unum ex hisce minimis recipit in nomine meo, me ipsum recipit. Qui vero unum ex minimis hisce, in me credentibus et baptisatis, offendit, huic satius esset appensa mola in profundissimo mari submergi.” Hic diserte audis Filium Dei tam arcto foedere Baptismi huic coetui scholastio coniunctum esse, ut palam affirmet sibi ipsi praestari, quidquid boni vel mali huic gregi exhibueris, ipsumq[ue] fore vel remuneratorem Tuorum benefactorum, vel vindicem malefactorum. Nihil igitur dubites, quin omnium catorthomatu[m], quae isti pueri tuo ductu et institutione per omnem vitam sunt edituri, praemia una cum ipsis percepturus; sicut econtra quoque luiturus poenas omnium scelerum, quae tua culpa per omnem vitam perpetrabunt et pestes vitae humanae existent. Porro, cum et *Sacra Scriptura*, et manifesta experientia testetur etiam in pueris originali lapsu naturam ita esse corruptam, ut nudis monitis nequaquam obtemperet, nisi accedat debita et moderata castigatio, teste Salom[one] *Proverbiorum* vigesimo secundo: „Stultitia haeret in corde pueri, sed virga longe abiget eam.” Trado igitur Tibi virgam tamquam ab ipso Spiritu Sancto consecratam in salutare antidotum contra iuvenilem stultitiam et temeritatem, ut ea ad castigationem utaris tali moderatione, ut utrumq[ue] crimen tam anarchiae et indulgentiae, quam furiosae et carnificinae crudelitatis effugias.

Moneo etiam Vos, Collegae, ut huic Magistro Matthiae, propter legitimam eius vocationem, qua Vobis ab inclito Senatu praefectum videtis, debitum honorem et ob[o]edientiam exhibeatis et suadentem in scholastica hac officina strenue et fideliter singuli in vestro loco et statione iuvetis, et sciatis eadem Vobis a Deo vel praemia industriae, vel supplicia ignaviae expectanda esse, quae supra citato dicto Filius Dei Matthaei 18. promisit et minatus est.

Postremo hortor Vos, Adulescentes, ut hunc magistrum ^(k. [B3]) Matthiam, divina providentia et publica au[c]toritate Vobis praedestinatum et destinatum rectorem, ceu communem parentem colatis, dicta et monita, quae Deus per os eius sonabit, attentis auribus et mentibus excipiat et ob[o]edienter exequamini, certo Vobis persuadentes nullam esse compendiosiore[m] viam ad benedictionem Domini, ad eruditionem, honores et omnis generis felicitatem consequendam quam timorem Domini, ob[o]edientiam erga parentes et praeceptores et diligentiam in

discendo. Nolite ignavo otio consumere florem vernantis aetatis et tempus vere aureum negligere, cuius iactura irrecuperabilis est et semper comitem trahit secum tristem paenitentiam, sicut Salomo[n] *Proverb[ia]* 5. graviter monet, inquiens: „Ne des [...] annos tuos crudeli“, ne postea in novissimo tuo rugias et gemebundus dicas: Ah, miser ego, quare odivi castigationem et cor meum execratum est in crepationem. Et non acquievi voci monentium me et docentibus me non accommodavi aure[m] meam. Iuste igitur nunc plector et sum publicum spectaculum aliis.

Te, Filii Dei, Iesu Christe, qui teste 8. *Psalm*o decrevisti ex ore infantium et lactentium perficere laudem tuam et in adolescentia Tua conferendo cum doctoribus Ierosolimitanis testatus es te gaudere piis scholasticorum congressibus et exercitiis, toto pectore implore, ut clementer huic scholae nostrae benedicas, Spiritu Sancto regas in ea docents et discentes, arcede insidias Daemonum, disipes sacrilegas impiorum scholas ad delendam sacrosanctum nomen Tuum et ad t[a]etras Antichristi idolomaniis stabiliendas comparatas et subornatas, flectas Magistratus nostril pectora ad liberalem nutritionem et defensionem scholae, excites tenerae huius iuventutis mentes, ut instar sedularum et industriarum apicularum indefesso studio laborent in praesenti flore aetatis et saluberrimum mel saluificae veritatis, artium et linguarum utilium et necessarium ad vitam et morum sanctissimorum conficiant, et salutaria organa ad propagandam gloria[m] Dei exista[n]t, et cum eo vivant in aeternum.

Rede anlässlich der Einführung [von Magister Matthias Breu] in das Amt des Administrators² der Schule in Thorn, gehalten von Simon Musaeus, Doktor der Heiligen Theologie, am 8. März 1568

(k. [A4]) Die in rechter Weise eingerichteten Schulen haben eine so große Bedeutung, [einen so großen] Nutzen und eine so berechtigte [Existenz], dass man mit Recht sagen kann, sie gleichen einer Quelle. Ihre drei fast goldbringenden Ströme fließen in die Städte und bewässern sie besonders reichlich, damit sie aufblühen können wie der Garten Eden und mit größtem Erfolg an Stärke gewinnen und sich unter allen Umständen entwickeln. Der erste Strom fließt in die Tempel und unterstützt die gelehrten, ehrwürdigen und treuen Diener der Kirche. Sie weisen den Irrenden den rechten Weg zu Gott und zum ewigen Leben, nähren die menschlichen Seelen mit der Wahrheit, die Heil bringt, und befreien sie von der höllischen Giftigkeit des satanischen Trugs. Der zweite Strom

² Der lateinische Begriff *ludimoderator*, der „Administrator“, „Leiter“ oder „Direktor der Schule“ bedeutet, erscheint außer im Titel in der Rede von Musaeus nur noch ein einziges Mal (Bl. B[1]). Es besteht jedoch kein Zweifel daran, dass Magister Matthias Breu in das Amt des Rektors der Schule in Thorn berufen wurde.

richtet sich an die Orte der Machtausübung und versorgt die weisen Herrscher, die über das Gesetz wachen. Diese sichern und stärken das menschliche Gemeinwesen im diesseitigen Leben durch Sicherheit, gerechten Frieden und Ordnung, die das Gegenteil der Übeltaten Satans und [seiner] Unrecht stiftenden Verwirrungen darstellen. Der dritte Strom durchdringt die Privathäuser und stattet [deren] Haushalte mit bescheidenen und fleißigen Bürgern aus. Die Samen dieser unzähligen Güter werden in den Partikularschulen gesät und [ihre] Fundamente dort gelegt³, sofern sie in solcher Weise organisiert sind, ^(Bl. B[1]) dass du mit Recht jenen Vers aus dem 46. *Psalm* in Erinnerung rufen kannst: „O Ein breiter, mächtiger Strom belebt die Stadt Gottes [...]“⁴. Wenn jedoch das Gegenteil der Fall ist, kommt es unvermeidlich zu einer Schwächung und schließlich zum völligen Niedergang der Städte, sobald diese Ströme und Zuflüsse der aus der Gelehrsamkeit entspringenden Quelle geschwächt oder gar verschlossen werden. [Dann] bemächtigen sich ungebildete und gottlose Pseudogelehrte der Tempel, die den nach der göttlichen Wahrheit Dürstenden die verderbliche Giftigkeit des Satans darbieten, sie in schändlicher Weise des ewigen Glücks berauben und von Gott abziehen. Die Stätten der Machtausübung werden von stumpfsinnigen und herzlosen Beamten verwaltet, die durch ihre Torheit, Grausamkeit oder Neigung zur Anarchie die Städte ins Wanken bringen und [sie] in den Untergang führen. Die Privathäuser wiederum füllen sich mit unsittlichen, zügellosen und aufrührerischen Bürgern, die keinerlei Gebote des Gesetzes anerkennen und sich hemmungslos dem Bösen hingeben.

Wenn also die größte Anerkennung und Belohnung den Baumeistern gebührt, die im Erdreich reine und ergiebige Quellen erschließen und sie so sichern, dass die ganze Stadt daraus Wasser zum Trinken, zur Hygiene und zum sonstigen Gebrauch schöpfen kann – um wie viel mehr handeln dann die Stadtvorsteher vorbildlich, die die gebührende Sorgfalt für die richtige Organisation der Schulen walten lassen? Denn so ist es, dass gemäß den Worten des Propheten Jesaja im 49. [Kapitel seines Buches] nach dem Vorbild der Kirche als Ernährerin, deren Pflicht es ist, reichlich Nahrung zu spenden, indem sie ihre von Milch übertollenen Brüste darreicht, die einzelnen Säulen des Staates gestärkt und zugleich Sorge für die künftigen Generationen getragen werden⁵. Ein solches Anliegen hat auch unser höchst vortrefflicher und umsichtiger Stadtrat im Blick. Deshalb hat er, seit die Schule, ihres Rektors beraubt, durch den schmerzlichen Verlust der Jugend zu veröden begann, in keiner Weise nachgelassen in seiner außerordentlichen Fürsorge und eifrigen Bemühung, eine geeignete und [der Schule] ergebene Leitungsperson zu wählen. Anschließend hat man den edlen Magister Matthias Breu, einen gelehrten und ehrbaren Mann,

³ Der Begriff *schola particularis* wurde damals zur Bezeichnung einer Mittelschule verwendet, deren Aufgabe es war, die Jugend auf das Universitätsstudium vorzubereiten. In diesem Kontext war der Begriff ein Synonym für *gymnasium*.

⁴ Vgl. *Buch der Psalmen* 46, 5.

⁵ Vgl. *Księga Izajasza* 49, 23.

Magister der Künste und der Philosophie, zur Führung der Schule eingeladen und nach geltendem Brauch in das Amt eingesetzt. Ich halte es für nicht erforderlich, ihn euch hier ausführlicher vorzustellen, da er sich ohne Zweifel künftig durch hervorragende Leistungen weitaus besser selbst empfehlen und die lobenden Urteile angesehener [Männer] in vollem Maße bestätigen wird, welche seine Verdienste bei der Bewahrung der Reinheit der göttlichen Lehre, seine besondere Sittenreinheit, seine Gelehrsamkeit und Rechtschaffenheit in der Erziehung der Jugend sowie in der Leitung der Schule hervorheben.

Also, eingedenk des Wohlergehens und Glücks dieser Schule, ernenne ich Dich, Magister Matthias Breu, auf Grund des offiziell geäußerten Beschlusses des Stadtrates, zum Rektor und Verwalter beider Schulen, der höheren und der niederen in der Altstadt⁶. Ich übergebe Dir unter Deine Autorität und anvertraue Dir die Sorge um alle Mitarbeiter sowie um die gesamte Schülerschaft. Ebenfalls überreiche ich Dir die [konkreten] Anweisungen in jener Gestalt, in welcher sie nach eingehender Erwägung und nach Heranziehung vieler anderer, höchst geachteter [Schulordnungen] niedergeschrieben worden sind⁷. Führe auf dieser Grundlage die gesamte Verwaltung dieser Schule, habe sorgfältige Acht auf die Leistungen der Mitarbeiter, sei derjenige, der die Trägen streng ermahnt, den Fleißigen und Pflichtgetreuen jedoch treu und wohlwollend Beistand leistet; sei auch ein eifriger Hüter des gegenseitigen Einvernehmens. Was aber diese Jugend betrifft,^(Bl. B2) welche die gesamte Gemeinschaft Deiner Obhut anvertraut, Dir übergebend gleichsam eine gemeinsame Pflanzschule der Bäumchen, die zu veredeln sind, und den kostbarsten Besitz, den es zu bewahren gilt, so nimmst Du sie wie ein gemeinsamer Vater in Deine Arme, als wären es Deine eigenen Kinder. Widme also all Deine Kräfte und Fähigkeiten, um [diese jungen Menschen] in guten Sitten und in Fertigkeiten auszubilden.

Endlich baue und sichere nach dem Vorbild eines weisen und unfehlbaren Schöpfers jene in der Schule entspringende Quelle so, dass sie, gemäß dem oben angeführten Vergleich, durch die klugen und rechtgläubigen Diener der Kirche so reichlich wie möglich in die Tempel, durch die gerechten und weisen Regierenden in die Orte der Machtausübung und durch die ehrbaren Bürger in [ihre] eigenen Häuser einströme. Gedenke unablässig der wichtigsten Ermahnung des Sohnes Gottes im 18. [Kapitel des *Evangeliums nach dem hl.] Matthäus*, als er ein Kind auf die Arme nahm und mitten unter jenen stand, die Ansehen genossen – Eltern, Schriftgelehrte und Älteste – und sprach: „Wahrlich, ich sage euch: Wer eines dieser [Kleinsten] in meinem Namen aufnimmt, der nimmt mich selbst auf. Wer aber einem dieser [Kleinsten], die an mich glauben und getauft sind, Schaden zufügt, für den wäre es besser, dass man einen Mühlstein an

⁶ Die höhere Schule hatte ihren Sitz bei der Marienkirche, die niedrigere hingegen bei der Johanneskirche. Vgl. Dreikopel, 2015, 60.

⁷ Es handelt sich um *Constitutio Scholae T[h]oruniensis (Ratio, Bl. [B4]-[E4])*, die die Grundsätze der religiösen Erziehung, den Lehrprogramm und die im Gymnasium geltenden Ordnungsbestimmungen beschreibt (Dreikopel, 2015, 59-67; 2016, 63-70; 2024, 161).

seinen Hals hänge und ihn in die tiefste Tiefe des Meeres versenke“⁸. In dieser Rede hörst du deutlich, dass sich der Sohn Gottes durch das starke Bündnis der [heiligen] Taufe so eng mit dieser Schülersammlung verbunden hat, dass er öffentlich bekennt, sie höher zu stellen als sich selbst. Was also auch immer, Gutes oder Böses, du dieser Gemeinschaft erweist, er selbst wird es sein, der entweder deine Wohltaten vergelten oder für die bösen Taten Strafe auferlegen wird. Habe daher keinerlei Zweifel, dass du für all die tugendhaften Werke, zu denen diese Kinder dank deiner Obhut und Unterweisung ihr ganzes Leben hindurch befähigt werden, gemeinsam mit ihnen den Lohn empfangen wirst. Ebenso [wird] es im umgekehrten Fall sein — Du wirst die Strafe tragen für alle Schändlichkeiten, zu denen sie zeitlebens durch Dein Verschulden gelangen, sofern sie sich als Schande der Menschheit erweisen. Ferner, wie sowohl die *Heilige Schrift* als auch die offenkundige Erfahrung belegen, ist selbst bei Kindern die Natur infolge der Sünde, die aus der Geburt entspringt, so verdorben, dass sie niemals bloßen Ermahnungen gehorcht, wenn diesen nicht eine entsprechende und [maßvolle] Strafe hinzugefügt wird. Das bestätigt Salomo im 22. [Kapitel der *Sprüche*]: „Im Herzen des Knaben liegt Torheit; die Rute aber wird sie weit vertreiben“⁹. Ich übergebe Dir daher die Rute, durch den Heiligen Geist selbst geweiht, gleich einem heilbringenden Arzneimittel gegen jugendliche Torheit und Unbesonnenheit. Gebrauche sie zur Züchtigung mit solcher Zurückhaltung, dass Du die Fehler vermeidest, die gleichermaßen aus dem [Dulden] von Ungehorsam und Nachsicht wie aus unvernünftiger und mörderischer Grausamkeit erwachsen.

Ich ermahne auch euch, ihr Lehrer, diesem Magister Matthias, eingedenk seiner rechtmäßigen Berufung in das Amt, kraft welcher er durch Beschluss des ehrwürdigen Stadtrates euer Vorgesetzter geworden ist, die schuldige Achtung und den Gehorsam zu erweisen; dass ein jeder von euch, entsprechend [seiner Funktion] und nach Maßgabe seiner Kräfte, mit Eifer und Hingabe dem beistehe, der sich in dieser schulischen Arbeit müht. Wisset zudem, dass ihr von Gott dieselbe Belohnung für Fleiß oder Strafe für Trägheit zu erwarten habt, wie sie der Sohn Gottes in der bereits oben angeführten Stelle aus dem 18. Kapitel des *Evangeliums nach Matthäus* verheißen und angekündigt hat.

Zuletzt ermahne ich euch, Jünglinge, dass ihr eben diesen Magister ^(Bl. [B3]) Matthias, den durch Gottes Vorsehung und mit Zustimmung der Obrigkeit zum Rektor gesalbt und ernannt worden ist, wie einen gemeinsamen Vater in Ehren haltet. Hört aufmerksam zu und erwägt die Worte und Ermahnungen, die Gott durch seinen Mund spricht, und erfüllt sie gehorsam. Seid überzeugt, dass es keinen kürzeren Weg gibt, den Segen Gottes zu erlangen, Bildung, Ehre und jegliches Wohlergehen zu gewinnen, als in der Gottesfurcht, im Gehorsam gegenüber Eltern und Lehrern sowie im Fleiß beim Lernen. Wollt nicht durch träge Untätigkeit den Glanz der Jugendzeit verdunkeln und die beinahe goldbringende

⁸ Vgl. *Evangelium nach Matthäus* 18, 5-6.

⁹ Vgl. *Buch der Sprüche* 22, 15.

Zeit versäumen, deren Verlust unwiederbringlich ist und stets bittere Reue nach sich zieht. So mahnt Salomo im 5. [Kapitel der *Sprüche*], wenn er spricht: „Gib nicht [...] deine Jahre dem Grausamen“¹⁰, damit du nicht [am Ende] klagend sprichst: O ich Unglückseliger, warum hasste ich die Zucht, und mein Herz verabscheute die Ermahnung? Warum vertraute ich nicht denen, die mir zurechtwiesen, und gab kein Gehör denen, die mich unterwiesen? Darum erleide ich nun gerechterweise die Strafe, allen zum öffentlichen Beispiel [ausgestellt].

Jesus Christus, Sohn Gottes, der Du, wie *Psalms* 8¹¹ bezeugt, beschlossen hast, dass durch den Mund kleiner Kinder und Säuglinge Dein Ruhm vollendet werde, und der Du in Deiner Jugend, als Du Dich mit den [Schriftgelehrten] in Jerusalem maßt¹², erwiesen hast, dass Du Wohlgefallen an edlen Schülerkämpfen und Übungen findest – Dich bitte ich inständig von ganzem Herzen, dass Du unserer Schule gnädig Deinen Segen verleihst. Führe durch die Kraft des Heiligen Geistes ihre Lehrer und Schüler; halte [sie] fern von den Nachstellungen des Teufels; tilge die gottlosen Schulen, die voll von Schändlichkeit sind, die man eingerichtet und gegründet hat, um Deinen heiligen Namen zu zerstören und die Schandtaten und Tollheiten des Antichrist zu fördern; bewege die Herzen der Ratsherren unserer Stadt, dass sie [die Schule] mit edler Fürsorge und Schutz umgeben; erwecke die [noch] unreifen Geister dieser jungen Menschen, dass sie, dem Vorbild fleißiger und tatkräftiger Bienen folgend, sich mit unermüdlichem Eifer zur rechten Zeit der Arbeit hingeben und den heilsamen Honig der wahrheitsbringenden Erkenntnis, den [Honig] der Fähigkeiten und Sprachen, die notwendig ja unentbehrlich für das Leben sind, [sowie den Honig] der edelsten Sitten hervorbringen. So mögen sie sich erweisen als nützliche Werkzeuge zur Verherrlichung Deines Namens und dies in ihrem Leben auf ewig zur Richtschnur machen.

¹⁰ Vgl. *Buch der Sprüche* 5,9.

¹¹ Vgl. *Buch der Psalmen* 8,3.

¹² Vgl. *Evangelium nach Lukas* 2, 41-50.

ORATIO HABITA A SI-
mone Musæo, sacrae Theologiæ
Doctore, in introductione Ludimodera-
toris in Schola Toruniensi, 8.
Marty, Anno 1568.

Tanta est Scholarum rectè consti-
tutarum dignitas, utilitas & necessitas, ut haud
immeritò dici queant similes esse fonticulo mananti tri-
bus verè aureis riuulis in ciuitates, easq̃ largissimè ri-
ganti, ut instar Paradysi perpetuò floreant, in omnis ge-
neris statibus fœlicissimè crescant et augeant. Primus
riuulus sese exonerat in templa, & suppeditat doctos,
sanctos & fidos ministros Ecclesiæ, qui errantibus re-
giam viam ad Deum & vitam æternam monstrant, &
animas hoīm saluifica veritate pascunt, & ab infernali
veneno Sathanici mendacij liberant. Secundus riuulus
defluit in Curias, & p̃bet sapientes ac iustos gubernato-
res, qui corporalis vitæ ac humanæ societatis tranquilli-
tatem, honestam pacem & disciplinam muniunt ac tu-
entur, contra homicidia Sathanae & tetras confusiões.
Tertius riuulus labitur in priuatas domus, et ornat Oe-
conomias modestis & industrijs cinibus. Horum inge-
nium bonorum sparguntur semina, & iaciuntur funda-
menta in particularib⁹ scholis, si rectè constituuntur, ita,
di

Abbildung 1. Die erste Seite von *Oratio in introductione Ludimoderatoris in Schola Toruniensi* von Simon Musaeus aus dem Jahr 1568.

Quelle: Öffentliche Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Thorn, Sign. 102799.

Literaturverzeichnis

- Breu, M. (1568). *Novae scholae T[h]orun[ij]ensis ratio doctrinae et disciplinae*. Excudebat Iacobus Rhodus.
- Dreikopel, T. (2015). Ustawy Gimnazjum Toruńskiego z 1568 r. (cz. I – wychowanie i program nauczania). Przekład z języka łacińskiego [Die Gesetze des Thorner Gymnasiums von 1568 (Teil I – Erziehung und Lehrprogramm). Übersetzung aus dem Lateinischen]. *Folia Toruniensia*, 15, 59–67.
- Dreikopel, T. (2016). Ustawy Gimnazjum Toruńskiego z 1568 r. (cz. II – przepisy porządkowe). Przekład z języka łacińskiego [Die Gesetze des Thorner Gymnasiums von 1568 (Teil II – Ordnungsbestimmungen). Übersetzung aus dem Lateinischen], *Folia Toruniensia*, 16, 63–70.
- Dreikopel, T. (2024). Łukasza Schubbego Carmen de nova constitutione Gymnasii Thoruniensis z 1568 r. w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu [Lukas Schubbes Carmen de nova constitutione Gymnasii Thoruniensis von 1568, im Bestand der Öffentlichen Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Thorn], *Folia Toruniensia*, 24, 153–174.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* [Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments]. (2011). Towarzystwo Świętego Pawła.
- Tync, S. (1928). *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego (1568–1793)* [Geschichte des Thorner Gymnasiums (1568–1793)]. Vol. 1. Towarzystwo Naukowe w Toruniu [Wissenschaftliche Gesellschaft zu Thorn].